

Bogdan Snoch

Szkoła powszechna w Pilicy przed rokiem 1945

Pilica, miasto w dawnym powiecie lełowskim nad rzeką Pilicą, była niegdyś w posiadaniu Elżbiety Granowskiej-Pileckiej — trzeciej żony Władysława Jagielly. U schyłku I Rzeczypospolitej w 1791 roku liczyła 1314 mieszkańców (701 kobiet), w tym 20 szlachty, 6 księży i 268 Żydów. Pilica była siedzibą archidiakonatu i oficjalatu, posiadała murywany kościół św. Jana Chrzciciela oraz kościół i klasztor Reformatów. W mieście funkcjonowała szkoła parafialna, która liczyła 34 uczniów (w tym kl. I — 19, kl. II — 15).¹

W wyniku rozbiórów Polski Pilica znalazła się w Królestwie Pruskim i została włączona do tzw. Nowego Śląska (Neu Schlesien). Wówczas król Fryderyk Wilhelm II wydał specjalny reskrypt dla szkół katolickich 19 maja 1801 r., w którym zobowiązywał plebanów do uczenia dzieci, przynajmniej przez trzy dni w tygodniu. Nauka miała trwać od św. Marcina (11 listopada) do Wielkiejnocy. Do szkoły mieli uczęszczać chłopcy i dziewczęta. Do czasu zorganizowania regularnej szkoły nauczanie winno obejmować początki czytania i pisania oraz naukę religii.²

Po 1815 roku Pilica znalazła się w Królestwie Polskim połączonym z Cesarstwem Rosyjskim. W 1817 roku szkoła elementarna przeżywała znaczne trudności finansowe. Przy reorganizacji szkół komisja Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego utworzyła okręg szkolny pilecki, obejmujący miejscową parafię. W skład dozoru szkolnego wchodził: burmistrz, właściciel ziemski i jeden z ławników.³ Szkoła mieściła się w budynku drewnianym, który wymagał kapitalnego remontu. W najbliższych latach, budynek uległ tak dalece zniszczeniu, że w 1828 roku placówkę szkolną trzeba było przenieść do wynajętego domu w rynku. W międzyczasie wzniesiono nowy budynek szkolny, który oddano do użytku w 1829 roku.

Wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym miasta, wzrastała liczba młodzieży w wieku szkolnym. W 1818 r. do szkoły uczęszczało 77 uczniów (w tym 58 chłopców), w 1827 r. szkoła liczyła 103 uczniów (w tym 43 dziewczynki), a w 1828 roku liczba uczniów wyniosła 131. Co prawda regularność uczęszczania była niezadowalająca. W 1818 r. dzieci

¹ *Materiały do Słownika historyczno-geograficznego województwa krakowskiego w dobie Sejmu Czteroletniego (1788 – 1792)*, pod kier. Wł. Semkowicza, Warszawa – Wrocław – Kraków 1960, s. 223 – 224.

² L. Ręgorowicz, *Dążenia germanizacyjne na Śląsku*, [w:] *Historia wychowania*, pod red. L. Kurdybachy, t. II, Warszawa 1967, s. 102.

³ A. Artymiak, *Studia nad historią szkolnictwa elementarnego w obwodach kieleckim i olkuskim*, Wrocław – Kraków 1964, s. 9.

nie miały nawet wakacji. W 1821 r. zimą uczęszczało do szkoły 50 dzieci, ale latem tylko 20 zjawiało się w szkole. program obejmował naukę czytania i pisania w języku polskim, cztery podstawowe działania arytmetyczne oraz katechizm i naukę moralną.⁴

Szkoła pilecka napotykała nadal na trudności materialne. W 1821 r. wizytator ks. Rafałkowski podkreślał, że „wiejski proboszcz nie będzie egzekwował należności od nauczycieli, jeżeli w dobrach rządowych nie wymierzy się deputatu a prywatnych dziedziców nie zmusi się do udzielania pomocy, nie masz nadziei aby szkółki kiedy swój skutek wzięły”. Po 1831 roku mieszkańcy prosili Prezesa Komisji Województwa Krakowskiego, aby odwołał dotychczasowych nauczycieli, ponieważ ich zdaniem dzieci żadnych korzyści z nauki nie odnoszą. Propozycję odrzucono.

Program nauczania w 1833 roku przewidywał obok nauki czytania i pisania w języku polskim cztery działania arytmetyczne oraz religię. Ponadto można było nadobowiązkowo udzielać wiadomości o gospodarstwie wiejskim, rysunku prostych figur geometrycznych oraz o miarach i pieniądzech. Ustawa z 1840 roku wprowadziła obowiązkową znajomość miar i pieniądza, zalecała organizację nauki czytania w języku rosyjskim.

Utrzymanie szkół zostało oparte na dobrowolnych składkach. W mieście można było uzupełnić fundusz szkolny dopłatą z kasy miejskiej. Przewidywano dotacje skarbu państwa w wysokości 1/3 wydatków szkolnych. Car Mikołaj I w 1851 r. zniósł obowiązek posyłania dzieci do szkoły, zwalniając od składki szkolnej te gminy, które były odporne w jej uiszczaniu.⁵

Szkoła pilecka przeżywała nadal trudności. Inwentarz jej był dość ubogi i składał się z 5 ławek kościelnych, 4 ławek do pisania, katedry dla nauczyciela oraz 8 tabliczek podręcznych. Tablice początkowego uczenia się używane przez 14 lat były już zupełnie zniszczone i faktycznie nie nadawały się do użytku.

Reforma szkolna Aleksandra Wielopolskiego z 1862 r. przekształciła ją w jednoklasową szkołę gminną. Program nauczania nie uległ większej zmianie.⁶ Reforma załamała się jednak w konsekwencji wybuchu powstania styczniowego. W następstwie klęski powstania nastąpiło nasilenie rusyfikacji. Od roku szkolnego 1872/73 język polski stał się przedmiotem nadobowiązkowym, a językiem wykładowym został język rosyjski.

W 1914 – 1915 nastąpiło zawieszenie pracy szkoły elementarnej w Pilicy ze względu na toczące się działania wojenne. Na podstawie zarządzenia z 7 marca 1915 r. powstała Szkoła Ludowa Męska w Pilicy, z polskim językiem wykładowym i miała 4 oddziały. Stopień I i II obejmował dzieci młodsze, które uczyły się po południu, a III i IV przeznaczony był dla dzieci starszych, które uczyły się przed południem. W szkole zatrudniano dwóch nauczycieli, a nauka była bezpłatna.

Po odzyskaniu niepodległości szkoła otrzymała nazwę 4-klasowej Publicznej Szkoły Powszecznej Miejskiej w Pilicy. W roku szkolnym 1919/20 uczyło się w niej 269 dzieci, a w 1920/21 uczęszczało tylko 239 uczniów. Od roku 1921/22 szkoła posiadała 5 klas, w których uczyło się 266 uczniów. Wyraźny wzrost liczebności uczniów nastąpił w 1922/23 r. i kiedy zostało zapisanych 362 dzieci. W roku 1928/29 do szkoły uczęszczało 399 uczniów, a placówka uzyskała klasę VII, która uczyła się wspólnie z klasą VI. W 1930/31 r. nadano jej nazwę

⁴ H. Błażkiewicz, *Pilica, zarys dziejów miejscowości*, Kraków 1992, s. 272 – 273.

⁵ A. Artymiak, *Studia nad historią szkolnictwa elementarnego...*, s. 108, 154, 155; J. Dobrzański, *Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim po upadku powstania listopadowego*, [w:] *Historia wychowania* ..., t. II, s. 330 – 333.

⁶ H. Błażkiewicz, *Pilica* ..., s. 274.

Siedmioklasowa Publiczna Szkoła Powszechna, a od 1933 roku oficjalna nazwa placówki brzmiała: Publiczna Szkoła Powszechna stopnia III w Pilicy. W roku szkolnym 1937/38 liczba uczniów wzrosła do 799.⁷

W okresie II Rzeczypospolitej w szkole pileckiej brak było elementarnych warunków higienicznych, pracowni przedmiotowych oraz sali gimnastycznej. Ze względu na trudności lokalowe, od 1919 r. odraczano uczniom wstęp do klasy I-jej najczęściej na rok. W konsekwencji w klasie pierwszej był zróżnicowany wiek dzieci (7 – 10 lat). Np. w roku szkolnym 1922/23 klasa I liczyła 106 dzieci, klasa II — 114, klasa III — 56, klasa IV — 54, klasa V — 33. Obowiązek szkolny trwał od 7 do 14 roku życia.

Wyjściem z sytuacji była budowa odpowiedniego budynku szkolnego. Rada gminna od września 1929 roku przymierzała się do podjęcia inwestycji szkolnej, ale nie mogła uzyskać zgody na rozpoczęcie budowy.

W roku szkolnym 1929/30 pracowało w szkole pileckiej sześciu nauczycieli, a w latach 1920 – 1933 grono nauczycielskie wzrosło z 3 do 12 osób. Po 1933 r. w szkole pracowało średnio 12 – 13 nauczycieli. Wśród najbardziej zasłużonych, którzy trwale związali się pracą i życiem byli: Maria Krzakowska, Jan Semczuk, Władysław Jeleń i Stanisław Borek.⁸

W roku szkolnym 1938/39 do szkoły powszechnej w Pilicy uczęszczało 756 uczniów, w tym 418 Polaków i 347 dzieci wyznania mojżeszowego. Stan taki utrzymywał się do wybuchu wojny 1 września 1939 r. Po wybuchu wojny szkoła była nieczynna (I IX – 12 X 1939). Rozporządzenie, by polskie szkoły podjęły nauczanie ukazało się 31 października 1939 r. W rozporządzeniu podkreślano, że nie wolno było przyjmować dzieci żydowskich. W roku szkolnym 1939/40 naukę podjęło 418 dzieci. Uczono języka polskiego, matematyki, przyrody, rysunku, robót ręcznych oraz ćwiczeń cielesnych we wszystkich klasach. Równocześnie wycofano dotychczasowe podręczniki do nauki historii i geografii. Nazwę szkoły zmieniono na Siedmioklasowa Polska Szkoła Podstawowa. W 1940 r. zobowiązano kierownictwo i nauczycieli do zastąpienia czytanek polskich dla dzieci V, VI i VII klasy czasopismem „Ster”.

31 sierpnia 1940 r. na ogólnych zasadach zwolniono z pracy kierownika szkoły i wszystkich nauczycieli. Warunkiem ponownego zatrudnienia było przedłożenie szczegółowego życiorysu oraz wypełnienie specjalnego kwestionariusza. W szkole pozostało ostatecznie 7 – 8 nauczycieli, ponieważ zmniejszyła się liczba uczniów i odpadło wiele przedmiotów.

Od 1941 roku wprowadzono program skróconego kursu geografii o częściach świata. Nadeszły do szkoły nowe podręczniki do nauki geografii i języka polskiego. W 1942 r. pod groźbą kary nakazano usunięcie śladów polskiej kultury. Nauka odbywała się we właściwym budynku oraz w dwóch wynajętych salach. Zajęcia szkolne nie miały jednak charakteru nauki systematycznej.⁹

Jesienią 1940 r. wojsko zajęło główny budynek szkolny na krótki okres, ale zdewastowano wówczas poza godłem państwowym część dokumentacji szkolnej. Równocześnie porąbano i spalono część ławek szkolnych. Od 18 marca do połowy maja 1941 roku szkoła była nieczynna z powodu epidemii tyfusu. Z podobnego powodu zamykano szkołę jeszcze

⁷ Archiwum SP w Pilicy. *Księgi ocen* z lat: 1920/21, 1922/23, 1931/32, 1933/34, 1937/38.

⁸ F. Gruszczyński, *Wszystko o Pilicy na przestrzeni dziejów*, 1960, s. 51, b.m.w.

⁹ H. Błażkiewicz, *Pilica ...*, s. 355 – 356.

w 1942 i 1943 r. Poza tym od 30 marca do 11 kwietnia 1941 r. wojsko zajmowało budynek szkolny, a jesienią 1943 r. polecono przeznaczyć dwie sale szkolne dla 30 żołnierzy, którzy stacjonowali tutaj przez dwa miesiące. W 1944 roku dłuższą przerwę spowodowały przemarsze wojsk oraz wywożenie ludzi do kopania okopów. Od lipca 1944 r. budynek szkoły w Pilicy był zajęty przez grupę naprawczą samochodów, a następnie mieściła się tu straż celna spod Tarnopola.

Zmiany przyniosło dopiero wyzwolenie Pilicy spod okupacji niemieckiej. Trudności w rozpoczęciu nauki szkolnej w lutym 1945 roku sprawiał brak odpowiedniego budynku szkolnego. Wynajęte sale były bez okien, pieców i częściowo pozbawione podług. W związku z tym zarząd gminy zwrócił się z prośbą do Powiatowego Urzędu Ziemskiego o zgodę na urządzenie sal lekcyjnych w pałacu rozparcelowanego majątku K. Arkuszewskiego. Po wyrażeniu zgody, w pałacu urządzono 5 sal lekcyjnych. Dzięki temu w roku szkolnym 1945/46 szkoła w Pilicy miała 7 sal lekcyjnych, w tym 5 w pałacu oraz dwie w budynku własnym. Do szkoły uczęszczało w roku szkolnym 1945/46 465 uczniów, a w następnym roku 586.¹⁰ W tej sytuacji w ciężkich warunkach prowadzono zajęcia na dwie zmiany od 8 do 17.¹¹

Sytuację rozwiązała dopiero budowa nowego obiektu szkolnego w 1953 – 1956 r. Szkoła została przekształcona w Szkołę Podstawową i Liceum Ogólnokształcące, tzw. 11-latkę. Nowy obiekt wzniesiony z kamienia i cegły, posiadał 15 izb lekcyjnych, dwie szatnie, 3 pokoje administracyjne, gabinety fizyczny i biologiczny, dwie świetlice i salę gimnastyczną. Poza tym znalazło się w nim pomieszczenie na bibliotekę szkolną, łaźnię z rozbieralnią, pokój lekarski i pracownię prac ręcznych.¹²

¹⁰ Archiwum SP w Pilicy. *Księgi ocen 1944/45, 1945/46.*

¹¹ F. Kiryk, R. Kołodziejczyk, *Dzieje Olkusza*, t. II, Warszawa – Kraków 1978, s. 16.

¹² H. Błażkiewicz, *Pilica ...*, s. 542.